

ТЕКСТ. ДИСКУРС

Т. П. Беценко (Суми)

УДК 801. 81 + 811. 161.2'38

**КОНЦЕПТ *ВОЛЯ* В УКРАЇНСЬКОМУ
НАРОДНОМУ ГЕРОЇЧНОМУ ЕПОСІ (ДУМАХ)**

Аналіз словесної організації фольклорних текстів, зокрема думового епосу, має особливу вагу: насамперед тому, що в мові знаходять відображення ті риси позамовної дійсності, які є релевантними для її носіїв; окрім того, фольклорний текст – багаторазово відшліфований, максимально згущений відрізок мовлення, що містить різноманітну інформацію: культурологічну, психоментальну, історичну тощо. Характерною рисою текстів українських народних дум є героїзація захисників народу, котрі вступили в боротьбу за його волю. Народний героїчний епос українців сконцентрований навколо основної ідеї – поетизації боротьби за національне визволення. Відповідно уславлення народних героїв і поетизація волі як одвічного прагнення українців перебуває в епіцентрі епічної оповіді. Значущість поняття *воля* для українського народу є споконвічним і генетично усвідомленим. Більше того, з часом це поняття не применшує своєї ваги в національному просторі. Зазначене зумовлює актуальність розробки цього питання для сучасної лінгвофольклористики, історії літератури, стилістики, історії мови тощо.

Хоча опис концептів різних галузей життєдіяльності людини й художньої творчості представлений у багатьох працях українських і зарубіжних учених (С. Аскольдов, Д. Лихачов, В. Карасик, В. Колесов, В. Маслової, В. Телія, З. Попов, Й. Стернін, О. Кубрякова, Ю. Степанов, Г. Слишкін та ін.), концепти думового епосу не були предметом наукових студій.

Мета дослідження – з'ясувати семантику концепту *воля*, засвідченого в текстово-образній системі народних дум. Об'єктом спостереження обрано мову думового епосу, предметом – концепт *воля* як ядерний складник концептосфери аналізованих творів.

Значущість пошуків, здійснених у подібному напрямкові, зумовлена тим, що з'ясування семантики концептів дасть змогу осмислити витоки, призначення, естетику творів думового епосу, пізнати їхню оригінальність як творів героїко-епохальних, а також усвідомити мовнообразний феномен аналізованих фольклорних пам'яток в історії української мови.

Основним поняттєвим ядром концептуальної картини світу національного героїчного епосу є концепт *воля*. „Як інформаційна структура свідомості, різноsubstrатна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання,

вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії <...> свідомого й позасвідомого” [Селіванова 2006: 256], концепт *воля* в думовому епосі групує навколо себе інші концепти.

Саме концепт *воля* – своєрідне поетичне поняттєво-естетичне узагальнення – фокусує весь спектр думок і почуттів українців, сформованих протягом тривалого історичного розвитку.

Цілісний опис концептуального змісту найменувань, особливо тих із них, які є термінами культури, зобов’язує розглянути стійко відтворені за ними значення слів як наслідок того, що вони фокусують і маніфестують „частини” цього культурно значущого змісту, який активує у ньому ті чи ті культурні конотації. Змістом таких конотацій, вважаємо, є інтерпретація того чи того аспекту значення в концептуальному ключі культурного коду лінгвокультурної спільноти.

В останні роки центр уваги лінгвістичної думки зосередився на дослідженні „культурної семантики” слів, що зумовлено розвитком антропологічної парадигми в лінгвістиці. Ця парадигма впливає з постулату, що людський чинник, який лежить в основі творення мовної картини світу, вимагає, зокрема, експлікації в описові способів її знакового вираження інформації про культурно-мовну компетенцію носіїв мови, яка відображає їхнє світобачення та світорозуміння.

Завдання цілісного опису найменувань сформулювали М. Толстий і С. Толстая. На думку авторів, воно полягає насамперед „у тому, щоб виявити внутрішні зв’язки між усіма рівнями значення, розкрити логіку того „образу”, який закріплений за словом у свідомості носіїв мови. При цьому пошуки формальних підтверджень виділених дослідником значень (семантичних ознак) повинні бути поширені й на сферу екстралінгвістичної (культурної) конотації <...>” [Толстой, Толстая 1993: 162 – 163].

Поетична інтерпретація поняття *воля* в національному її розумінні виникла як наслідок різноманітних переживань: власне особистих і суспільно-політичних. Концепт *воля* в думках реалізується в таких поняттях, що в основі своїй мають зв’язок безпосередньо з волею – незалежністю, свободою. Насамперед *воля* пов’язується з поняттям *неволя* – тобто відсутність волі, *невільник* – особа, що має відношення до волі (не має її), *визволяти* – дія, пов’язана із здобуттям волі. Зазначені поняття творять концептосферу номена *воля*.

Номен *воля*, напевне, треба також вважати архетипом, тобто праформою родової свідомості, вродженою й незмінною психічною структурою колективного безсвідомого.

У СУМ лексему *воля* подано із значеннями: 1. ‘одна з функцій людської психіки, яка полягає насамперед у владі над собою, керуванні своїми діями і свідомому регулюванні своєї поведінки’; 2. ‘бажання, хотіння’; 3. ‘право розпоряджатися на свій розсуд; влада’; 4. ‘відсутність обмежень; привілля’; 5. ‘свобода, незалежність; протилежне неволя,

рабство' [СУМ: I, 735]. Думи фіксують функціонування концепту *воля* з третім, четвертим і п'ятим словниковими значеннями.

Концептуальне поняття *воля*, що його репрезентують думи, можна окреслити у вузькому й широкому розумінні.

Вузьке тлумачення поняття *воля* зводиться до розуміння того, що *воля* – „свобода, незалежність; протилежне неволя, рабство”; у розгляданому випадку воно стосується безпосередньо особи (осіб).

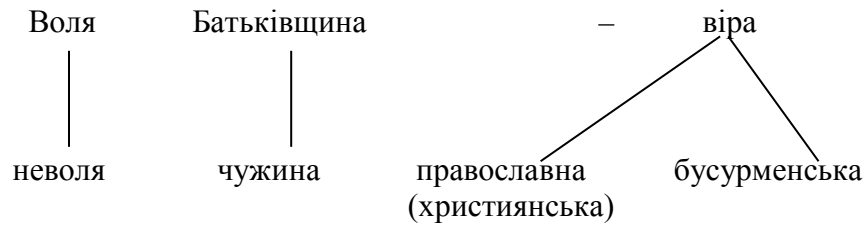
Розуміння поняття *воля* в широкому значенні мислиться в площині *воля* – незалежність Батьківщини. Ці дві площини максимально дотичні.

Концептуалізація у свідомості носії мови поняття *воля* відбулася на рівні свідомого осмислення реалій буття. Зокрема, це зумовлено низкою історичних причин: перебуванням під загрозою постійного загарбання в полон, постійною боротьбою за незалежність – і фізичну, і духовну, чим і був спричинений тривалий національно-визвольний рух. Інакше кажучи, провідну роль у формуванні свободоловної свідомості українців, їхнього внутрішньо незалежного світу почуттів і переживань, що знайшли відображення в мові як продуктивні мовленнєво-мислительні процеси, відіграли історичні чинники: „геополітична межовість” України на перехресті історичних шляхів виражалася психологічно впродовж віків життєвою ситуацією української людини як ситуацією, що її сучасна екзистенціальна філософія влучно назвала „межовою”: постійне, невіддільне від людського існування перебування людини на „межах можливостей існування”, на межах „боротьби, випадковості, провини, страждання, загрози смерті” [Енциклопедія українознавства 1995: 713]. Отже, поняття *воля* у свідомості українців максимально загострилося, активізувалося й водночас естетизувалося.

Концептуальне поняття *воля* виформовувалося в підсвідомості українців як визначальний чинник життєіснування, як необхідна реалія буття, до якої треба повсякчас прагнути, як причинове-наслідкове явище, що пов'язує й пояснює різновекторні дії таї орієнтує на їх здійснення. Фактично, інтелектуально-художня творчість геніальних національних особистостей послідовно й чітко репрезентує реалізацію означеного концепту, що є свідченням їх національної незалежності. Це, зокрема, ідіолект Т. Шевченка, В. Стуса, І. Світличного... Відмовитися від художнього осмислення та інтерпретації такої істини – означає автоматично відмовитися від нації, її культурно-історичних, суспільно-політичних потреб, цінностей, моральних, ідейних переконань.

Концепт *воля* логічно підпорядковує й інші концепти, характерні для дум, він усвідомлюється невіддільно від концептів *батьківщина*, *віра*, *родина (батьки)* тощо, які є, фактично, синонімними для носіїв мови. Своєю чергою, ці концепти передбачають опозиції: Батьківщина – чужина; віра – православна (християнська) і бусурменська.

Отже, виникає ланцюг взаємозалежних понять:

Те, що тема волі – провідна для дум, засвідчують кінцівки цих творів, своєрідні підсумки, у яких також актуалізований концепт *воля*, інколи шляхом прямого називання, а подекуди – опосередковано. *Воля* в таких випадках замінюється ідентичними поняттями: перифразами *святоруський берег, тихі води, ясні зорі*. Структури *тихі води, ясні зорі* водночас засвідчують ментальність українця, його життєву позицію. Пор., напр.: *Та визволь нас вже, визволь, Господи, / З цієї каторги, / Из темної темниці на край веселий, / Міждо мир хрещений!* [УНД 1972: 417].

За спостереженнями І. Голубовської, культурно-семантичний зміст концепту *воля* відмінний в російському та українському світосприйнятті: „В українській культурі, на відміну від російської, „аксіома етнопсихології” відносно волі набуває не стільки географічного, скільки історико-психологічного характеру” [Голубовская 2002: 149]. Проте географічний чинник також не другорядний в етнопсихології українців стосовно поняття *воля*. Так, важливими „супровідними” образами світу волі є образи степу й поля. До того ж, „як засвідчують численні приклади з народної творчості, образна семантика слів „степ”, „поле” асоціативно пов’язана зі світом волі не безпосередньо, а головним чином через такі якісні ознаки, як „широкий”, „безкрай” тощо” [Мойсієнко 2004: 4]. Відповідно *степ* і *поле* – одиниці на позначення макропростору – є першими ознаками *волі*. У думках номени *степ* і *поле* – одні з найуживаніших.

Воля в думках зводиться до духовної й фізичної свободи. Естетичний характер концепту *воля* виявляється в тому, що він містить конотеми „перемога”, „визволення”, „боротьба”, „досягнення мети”, „душевний і фізичний спокій” та ін. (тобто позитивний емоційно-експресивний план з відтінками урочистості, піднесеності).

Безпосередньо в опозиції до номени *воля* перебуває номен *неволя*, інакше – „відсутність волі, свободи, повна залежність когось від когось, чого-небудь”, „полон, поневолення, рабство” [СУМ: IV, 269].

Контекстуальний досвід слова „неволя” зазвичай передбачає: а) опис більш чи менш конкретизованого світу неволі (*темниця, каторга, чужа земля (чужина), турецька земля*); б) зіставлення зі світом волі (*край веселий, мир хрещений, тихі води, ясні зорі*). Неволя – це фізичні муки (*кров, кайдани*), психічні переживання (*плач, сльози*). Отже, номен *неволя* містить конотеми „гніт”, „тяжкі муки”, „випробування”.

Значущість, розуміння ваги *волі* знаходимо в контекстному підтвердженні: тексти дум, окрім поняття *неволя*, фіксують також найменування особи – *невільник*, що є похідною від лексеми *неволя*. Лексема *невільник* у думках завжди супроводжувана постійним епітетом *бідний* у значенні ‘який викликає співчуття; нещасний, бідолашний’ [СУМ: I, 177]; частовживаний номен *невільник* є компонентом лінійно розгорнутої структури – разом з лексемою *козак*: унаслідок такої взаємодії виникає прикладкова сполука – епічна формула *козак(и), бідний(и), невільник(и)*, наприклад: *Ой, козаки, / Ви, біднії невольники!* [УНД 1972: 122]; *Тоді козаки, бідні невольники, / стали слізно плакати і ридати* [УНД 1972: 128].

Наведений факт свідчить, що в епіцентрі героїчного епосу перебуває невільник – „особа, позбавлена волі”. Отже, головний персонаж, дійова особа дум – *невільник* – центральна фігура, навколо якої розгортається сюжет твору. Деякі думи виникли як твори, що оплакували й возвеличували водночас долю невольників (думи історично-героїчного характеру XV – XVII ст.). Це дало підстави дослідникам (Ф. Колесса, Н. Кононенко) розглядати думи як плачі.

Як ми вже наголошували, *воля* в поетичній (думовій) інтерпретації сама по собі, без певних дій не мислиться. Стосовно волі характерною (і обов’язковою в думках) є дія *визволяти* – тобто 1. ‘звільняти когонебудь з неволі, полону, ув’язнення і т. ін.’; 2. ‘робити вільним, надавати свободи кому-, чому-небудь, позбавляючи пригноблення, безправ’я, чийогось панування’; 3. ‘відвойовувати захоплену ворогом територію’ [СУМ: I, 397]. Своєю чергою, дія *визволяти* (як і власне *воля / неволя*) пов’язана з особою, на яку спрямована ця дія. Нею є *невільник*. Як наслідок виникають вислови – епічні тавтологічні формули, стереотипні сполуки, що постають як культурно-марковані знаки, значення яких утворюють культурну конотацію, імпліцитно-мотивовану співвіднесеність з архетипами свідомості, що породжують цю культурно значущу мотивацію: *на волю визволяти, за неволю визволяти* [УНД 1972: 417], *з неволі визволяти* [УНД 1972: 105, 285], *з неволі виступати – визволяти* [УНД 1972: 417], *з тяжкої неволі не визволяти* [УНД 1972: 127, 129], *з тяжкої неволі визволяти* [УНД 1972: 210], *визволяти з неволі* [УНД 1972: 107, 128 та ін.], *визволяти невольника з неволі* [УНД 1972: 106, 121], *визволяти невольників на волю* [УНД 1972: 125], *невільнику не вільно* [УНД 1972: 102]. Наприклад: *Бідному невольнику ніколи й спокою немає. / Визволь нас, Господи, із тяжкої неволі <...>* [УНД 1972: 107]; *Ой то визволь нас, Господи, / Та визволь, Господи, / Із тяжкої неволі <...>* [УНД 1972: 111]; *Ой визволи, Боже, нас всіх, бідних невольників, / З тяжкої неволі <...>* [УНД 1972: 124].

Тавтологічні структури у думках аж ніяк не сприймаються як явище надлишкове. Вони – через своєрідний повтор – засвідчують те, наскільки осмисленою виявилася в народі трагедія полону, позбавлення волі.

Отже, *воля* – поняття, у якому закладено розуміння дії, боротьби: „В українському культурному ареалі концепт *воля* – це випечена народом мрія про достойне Людини вільне життя. Її зіставляють з добром і правдою, які можна здобути в боротьбі” [Голубовская 2002: 147]. Воля і боротьба – два поняття, що взаємозумовлюють одне одного: вся історія одвічної національно-визвольної боротьби українського народу за волю підтверджує вільнолюбний дух українців і „переконливо свідчить про первинність козацької основи української психіки” [Храмова 1992: 18].

Очевидно, що концепт *воля* як провідний, базовий концепт героїчного епосу, як складник національно-мовної картини світу реалізується по-різному: і як абстрактне найменування (*воля, неволя*), і як найменування назви дії (*визволяти*) та суб'єкта дії (*невільник*); названі одиниці формують концептосферу поняттєвої домінанти *воля*.

Література

Гарасим 2010 – Гарасим Я. Національна самобутність естетики українського пісенного фольклору / Я. Гарасим. – Л. : Укр. технології, 2010. – 376 с.; **Голубовская 2002** – Голубовская И. А. Этнические особенности языковых картин мира : монография / И. А. Голубовская. – Киев : КНУ, 2002. – 293 с.; **Данилюк 2010** – Данилюк Н. Поетичне слово в українській народній пісні / Н. Данилюк. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 572 с.; **Енциклопедія українознавства 1995** – Енциклопедія українознавства / заг. частина : препринт. відтвор. вид. 1949 р. – К., 1995. – 900 с.; **Єрмоленко 2007** – Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд: монографія / С. Я. Єрмоленко. – К. : НДІУ, 2007. – 444 с.; **Жайворонок 2006** – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.; **Жайворонок 2007** – Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : нариси : навч. посіб. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.; **Копаниця 2010** – Копаниця Л. М. Поетичний текст в усній і книжній традиції: питання поетики та художньої семантики : навч. посіб. / Л. П. Копаниця. – К. : Київ. ун-т, 2010. – 397 с.; **Мойсієнко 2004** – Мойсієнко А. К. Воля як світ у Шевченковому мікрокосмі / А. К. Мойсієнко // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2004. – № 5. – С. 2 – 5; **Селіванова 2006** – Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К. : 2006. – 716 с.; **СУМ** – Словник української мови : в 11 т. / ред. кол. І. К. Білодід та ін. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1. – 1970. – 799 с.; Т. 4. – 1973. – 840 с.; **Степанов 1997** – Степанов Ю. С. Концепт / Ю. С. Степанов // Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М. : Школа „Языки русской культуры”, 1997. – С. 40 – 76; **Толстой, Толстая 1993** – Толстой Н. И. Слово в обрядовом тексте (культурная семантика слов. *Vesel-) / Н. И. Толстой, С. М. Толстая // Славянское языкознание. – М., 1993. – С. 162 – 163; **УНД 1972** – Украинские народные думы / изд.

подгот. Б. Н. Кирдан ; отв. ред. тома В. М. Гацак ; вст. ст. Б. П. Кирдана. – М. : Наука, 1972. – 560 с.; **Храмова 1992** – Храмова В. До проблеми української ментальності / В. Храмова // Українська душа. – К. : Фенікс, 1992. – С. 3 – 35.

Беценко Т. П. Концепт воля в українському народному героїчному епосі (думах)

У статті розглянуто семантику концепту *воля* та мовнообразні способи його реалізації в народних думах. Мета дослідження – з'ясувати семантику концепту *воля*, засвідченого в текстово-образній системі народних дум. Об'єктом спостереження обрано мову думового епосу, предметом – концепт *воля* як ядерний складник концептосфери аналізованих творів.

Значущість пошуків, здійснюваних у такому напрямкові, зумовлена тим, що з'ясування семантики концептів дасть змогу осмислити витоки, призначення, естетику творів думового епосу, пізнати їхню оригінальність як творів героїко-епохальних, а також усвідомити мовнообразний феномен аналізованих фольклорних пам'яток в історії української мови.

Обґрунтовано, що поетична інтерпретація поняття *воля* в національному її розумінні виникла як наслідок різноманітних переживань: власне особистих і суспільно-політичних. Концепт *воля* в думах реалізується в таких поняттях, що в основі своїй мають зв'язок безпосередньо з волею – незалежністю, свободою. Передусім *воля* пов'язується з поняттями *неволя* – відсутність волі, *невільник* – особа, що має відношення до волі (не має її), *визволяти* – дія, пов'язана із здобуттям волі. Зазначені поняття творять концептосферу номена *воля*.

З'ясовано, що концепт *воля* – як провідний, базовий концепт героїчного епосу, як складник національно-мовної картини світу – реалізується по-різному: як абстрактне найменування (*воля, неволя*) і як найменування дії (*визволяти*) та суб'єкта дії (*невільник*); названі одиниці формують концептосферу поняттєвої домінанти *воля*.

Ключові слова: концепт, концепт воля, семантика, мовна картина світу, номен, мовнообразні засоби, героїчний епос, думи.

Беценко Т. П. Концепт воля в украинском народном героическом эпосе (думах)

В статье рассмотрены семантика концепта *воля* и языковые образные способы его реализации в народных думах. Цель исследования – выяснить семантику концепта *воля*, засвидетельствованного в текстово-образной системе народных дум. Объектом наблюдения избран язык думового эпоса, предметом – концепт *воля* как ядерный составляющий компонент концептосферы анализируемых произведений.

Значимость поисков, осуществляемых в подобном направлении, обусловлена тем, что выяснение семантики концептов позволит

осмыслить истоки, назначения, эстетику произведений думового эпоса, узнать их подлинность как произведений героико-эпохальных, а также осознать языковой образный феномен анализируемых фольклорных памятников в истории украинского языка .

Обосновано, что поэтическая интерпретация понятия воля в национальном ее понимании возникла как следствие различных переживаний: собственно личных и общественно-политических. Концепт *воля* в думах реализуется в понятиях, имеющих в основе своей связь непосредственно с независимостью, свободой. Прежде всего воля связывается с понятиями *неволя* – отсутствие воли, *раб* – лицо, имеющее отношение к свободе (не имеет ее), *освободить* – действие, связанное с получением свободы. Указанные понятия образуют концептосферу номена *воля*.

Выяснено, что концепт свобода как ведущий, базовый концепт героического эпоса, как составляющая национально-языковой картины мира реализуется по-разному: как абстрактное наименование (*воля, неволя*) и как наименование действия (*освободить*) и субъекта действия (*невольник*). Названные единицы формируют концептосферу понятийной доминанты *воля*.

Ключевые слова: концепт, концепт воля, семантика, языковая картина мира, номен, языковые образные средства, героический эпос, думы.

Betcenko T. P. The concept of will in the ukrainian people's heroic epos (duma)

In the article the author considers the semantics of the concept of will and linguistic figurative ways of its realization in the people's thoughts.

The aim of the research is to clarify the semantics of the concept of will, attested in the text-shaped system of people's doom. The object of observation is the language of the doom epos, the subject is the concept of will as a nuclear component of the conceptosphere of the analyzed works.

The significance of the searches in this direction is due to the fact that clarifying the semantics of the concepts will allow us to comprehend the origins, purposes, aesthetics of the Duma epic, to recognize their authenticity as works of heroic epochs, and also to realize the linguistic figurative phenomenon of the analyzed folklore monuments in the history of the Ukrainian language.

It is substantiated that the poetic interpretation of the concept of will in its national understanding arose as a result of various experiences: personal and social – political. The concept of the will in the minds is realized in terms, which basically have a connection directly with independence, freedom. First of all, the will is connected with the concept of captivity – that is, the absence of will, the slave is a person who has relation to freedom (does not have it), to release – the action connected with obtaining freedom. These concepts form the conceptosphere of the will of the will.

It was found that the concept of freedom – as the leading, basic concept of the heroic epic, as a component of the national language picture of the world – is realized in different ways: as an abstract name (will, captivity), and as the name of the name of the action (Liberate) and the subject of the action (slave). These units form the conceptosphere of the conceptual dominant will.

Key words: concept, concept will, semantics, language picture of the world, nomen, linguistic means, heroic epic, thoughts.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2017 р.

Прийнято до друку 05.05.2017 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Мілева І. В.

Н. М. Бобух (Полтава)

УДК 811.161.2: 81'373.422

**АНТОНІМІЧНІ ЛЕКСЕМИ В ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ
(на матеріалі творів Олександра Олеся)**

Мовотворчості поета присвячені наукові розвідки К. Голобородька [Голобородько 2011], Н. Грицик [Грицик 2007: 240 – 245], О. Сидоренко [Сидоренко 1994], О. Таран [Таран 2012; 2013: 119 – 124] та ін.

У пропонованій статті ми ставимо *за мету* проаналізувати функційно-семантичні групи контрастивів і визначити їхні стилістичні функції в ідіолекті Олександра Олеся.

Матеріалом дослідження є семантично протиставлювані лексеми, зафіксовані в збірці О. Олеся [Олеся 1: 1990 – далі зазначаємо лише сторінку], до якої ввійшли оригінальні поетичні твори.

Характерні для мовомислення митця опозиційні пари – свідчення трагічної повісті його життя та творчості, сповненої глибиною переживань, радістю перемоги й трагедією поразок, захопленнями й розчаруваннями, радощами й смутком.

Продуктивні в аналізованих творах антоніми-номінації природних властивостей і явищ, частин доби, пір року та ін.

У ряді віршованих текстів простежуємо традиційне для української поезії ХХ ст. переносне вживання антонімічних лексем *світло – темрява, сонце – темрява, сонце – птьма, сонце – мла, промінь – темрява* з метою протиставлення прогресивного і реакційного періодів у житті суспільства, протиставлення миру і війни: *Хто доли кориться, хто далі не йде, / Хто прапор і зброю в безсиллі кладе, / хто світло мінняє на темряву ночі / І крила орлячі спокійно волоче* (с. 185); *І все за те, що ми свій край любили, / Що рвались сонце в темряву внести. / ... І понесли в світи хрести / Та сиві голови похилі* (с. 483); *Промінь в темряві руйн! / Нетерплячий, дивно-ранній... / Я не знаю – перший він / Чи останній?!* (с. 243).